

Krähling Edit

„Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől?”

Dokumentumok Radnóti Miklós elveszett könyvtáráról*

Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni 1944 tavaszán – sokakhoz hasonlóan – igyekeztek értékeiket, könyveiket és a költő kéziratait biztonságba helyezni. Értékeik alatt elsősorban olyan használati cikkeket kell érteni, amelyekre a háború elmúltával, az újrakezdéshez nagy szükségük lesz: elsősorban ruhákat, cipőket, ágyszalagokat. Gyarmati Fanni *Naplójából*¹ tudható, hogy ezeket a cikkeket különféle helyeken, ismerősöknél szétosztva próbálták megőrizni: a Katolikus Leányok Országos Szövetségénél (KLOSZ) elsősorban ruha- és ágyszalagokat, illetve edényeket helyeztek el, de nemcsak a magukét, hanem egész tágabb családjukét – ezek odavesztek. Innen tűnt el egyetlen komolyabb vagyontárgyuk, a költő arany cigarettatárcája is.² Néhány kerámiát és képet, illetve egy kisebb könyvespolcot és asztalkát Baróti Dezsőék Pálffy téri (ma Bem tér) lakásába menekítettek, és ugyanitt voltak Radnóti befejezetlen Shakespeare-fordításának kéziratai is. Ezek a félig romba dőlő lakásban megmaradtak; de egy egész bőrönd ruhaneműnek, férfiruháknak és Gyarmati Fanni írógépeinek nyoma veszett.³ Salamon Andrásék budai lakásából eltűnt Radnóti cipője, de szerelmes leveleik és a költő kisebb

* Köszönöm Ferencz Győzőnek, Radnóti monográfusának, hogy a cikk megírását véleményével, tanácsaival segítette.

¹ RADNÓTI Miklósné, *Napló 1935–1946*, I–II, sajtó alá rendezte Ferencz Győző, Nagy Zsejke, a jegyzeteket és az utószót írta Ferencz Győző, Bp., Jaffa, 2014.

² *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] A KLOSZ-ba megyünk, Laciék [Gyarmati László] nálam maradt ékszereiket szerették volna megtalálni. [...] A takarítónővel egymás nyakába borulunk, hogy megvagyunk, hogy élünk, de aztán kiderül, hogy az örületes izgalmak közt odacsempészett holmik, ruhák, ágyszalagok, edények, az egész családé, mind majdnem odaveszett. Pár értéktelen lom, ami maradt. Az én jó ruháimból semmi sincs, sem az Anyuskának karácsonyra vásárolt finom gyapjúfonal, sem a Laciék holmijából semmi. Egyetlen vagyontárgyam, Mik arany cigarettatárcája sehol. Az fáj, hogy a másokét vesztettem el. Nagyon-nagyon keserves ez a felelősség rajtam, és önvád, hogy nem vigyáztam eléggé. [...]”

³ *Napló* II. 1945. április 9-i bejegyzés: „[...] Aztán Andris [Salamon András] elkísér a Baróti Dezső apósáékhoz, ahonnan elkérem a Barótiék kulcsát, hogy megnézzem, mi maradt a félig romba dőlő Pálffy téri lakásukból, a mi holmijainkból. [...] Nekem csak pár Margit-féle [Kovács Margit] apró kerámiám maradt meg, szerencsére a Dési Huber-képem, és Miklós Shakespeare-kéziratai. Sajnos befejezetlen. Haza kell jönnie Miknek, hogy befejezze. Aztán a könyvespolc és a tolóasztalka. De sem az írógépeimet, sem az egész bőrönd ruhaneműmet és Dezsőhöz megőrzésre adott férfiruhákat nem találok. [...]”

írásai, illetve Gyarmati Fanni naplói megmaradtak.⁴ A költő hagyatékában megőrződött az a letéti nyilatkozat,⁵ mely arról tanúskodik, hogy Radnóti 1944. április 4-én az Országos Széchényi Könyvtárban helyezte el naplói és versei kéziratait. Gyarmati Fanni *Napló*jában rémülten ír arról, hogy hallomása szerint a könyvtár Múzeum körúti épülete leégett, és talán megsemmisültek a kéziratok.⁶ Szerencsére ez a félelem alaptalan volt, a Nemzeti Múzeum épülete a könyvtárral együtt és benne a kéziratok megmaradtak.

Pozsonyi úti lakásukban egy kisebb polcra való könyv és az íróasztal, tartalmával együtt, túlélte a fosztogatásokat.⁷ Az a nyolc láda könyv viszont, amelyet még 1944 áprilisában barátjuk, Karig Sára közbenjárásával és segítségével a budai rakpart egyik házának pincéjében helyeztek el, odaveszett. A nagy könyvespolc, amelyet Boldizsár Ivánék pasaréti, Hidász utcai lakásába menekítettek, megmaradt, és vissza is került Gyarmati Fannihoz, de már nem volt mit rátenni.⁸

Ezeknek az odaveszett könyveknek a sorsához szeretnék néhány adalékot hozzátenni. A Gyarmati Fanni hagyatékában megőrződött levelek, iratok ugyanis más megvilágításba helyezik mindazt, amit a könyvek sorsáról eddig sejteni le-

⁴ *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] A Zsigmond tér felé újabb igazolványkérés, szintén igen békésen, és küldenek tovább. Felkiabálok Salamon Andrisék ablakaira, de nem jön válasz. Részben lehúzott redőny, részben kitört ablak, de áll a ház, talán a szerelmes leveleink Miklóssal és a naplóim valahol megmaradtak benne. Felmenni nincs idő. [...]” – *Napló* II. 1945. április 9-i bejegyzés: „[...] Salamon Andriához megyek fel, vidám fél órát töltök fenn, mert olyan groteszk valami az, hogy bemutatja, hogy elveszett persze nála Miklós cipője, de a levelezésünk, a szerelmes leveleink, hála Isten, megmaradtak, és Mik ott lévő egyéb kisebb írásai. [...]”

⁵ MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár Ms 2643/126: „Ez a csomag Radnóti Miklós tulajdona, publikálásra rajta kívül kizárólag felesége, valamint Ortutay Gyula, Tolnai Gábor vagy Baróti Dezső jogosult. A versek bármikor, a naplók Radnóti Miklós halála után 30 évvel publikálhatók. Radnóti Miklós.”

⁶ *Napló* II. 1945. február 13-i bejegyzés: „[...] Állítólag a Nemzeti Múzeum is leégett, mi lesz akkor a többivel, a fordításokkal, a befejezetlen Shakespeare-rel – nem merek gondolkozni. Mi van a Dezsőnél maradtakkal? [...]”

⁷ *Napló* II. 1945. február 21-i bejegyzés: „[...] Délután elmentem a Pozsonyi útra megint, Vas Pistával meg Marikával volt randevúm ott, azt hittem, kitakarítok, utána odamehetnek lakni, mert nincs helyük, de sem ablak, sem redőny, lehetetlen lakni a lakásban, iszonyú a hideg, rakosgatni sem lehet. A két kis polcon nagyjából megmaradtak a könyvek és az íróasztal tartalma is. [...]”

⁸ *Napló* II. 1945. május 28-i bejegyzés: „[...] Most nagy gond a könyvespolcok hazahozatása. Óriási költség lesz kintről, a Hidász utcából, Ivánéktól. Nem is nagyon akaróznak, azt hiszem, visszaadni, de hát soha nem lesz pénzem azt újra megvenni, ragaszkodom, hogy visszaadják. [...]” – *Napló* II. 1945. június 26-i bejegyzés: „[...] Boldizsár Iván hazaküldte a polcunkat, és nem fogadott el érte semmi pénzt. Megszégyenítően kedves volt tőle, nem is akartam elhinni, mikor már magamban azzal gyanúsítottam, hogy meg akarja tartani. Nagyon szép és aranyos tőle. Ami kis szemét könyvkészletünk itt maradt, azzal úgy-valahogy elrendeztem, hogy ne álljon teljesen, csak legalább félig csupaszon. Hol és mikor fogok ennyi könyvet vehetni? [...]”

hetett. A közvélekedés az volt, hogy a könyveket a folyó áradása semmisítette meg a Duna-parti pinceraktárban 1945 tavaszán.⁹

A könyveket 1944 áprilisának közepén csomagolták össze nyolc ládába, amelyeket Radnóti egyik tisztelőjétől, Steuer Zoltántól, Giraud Jenő libamájkonzerv-gyártó cége (Vas István munkaadója) cégvezetőjétől kaptak: „[...] Két nap óta csomagolunk. A könyveket ládába tesszük, Karig Sári küld majd érte, és elviteti. Óriási jelentőségű, hogy ládákat is kaptunk a Stauertól (sic!), a Giraud-cég cégvezetőjétől, aki nagy tisztelője Miklósnak, és egy véletlen találkozás alkalmával Mik megkérte, hogy próbáljon szerezni ládát. Hát mindjárt el is küldette. Nagyon szívfájdítóak a tátongó könyvespolcok, de hát könnyebben mozgunk most majd, és könnyebb szívvel hagyjuk majd el a lakást, ha hirtelen röpítenek ki.” (*Napló*, 1944. ápr. 13.) A Karig Sára által szerzett lehetőség a könyvek biztonságba helyezésére a Gr. Somsich Tihamér Borkereskedelmi Rt. által bérelt pincehelyiség volt a budai felső rakparton, a Zita királyné út (ma Várkert rakpart) 7. számú házban.

Ezekben a napokban éppen árhullám vonult le a Dunán. Gyarmati Fanni aggodva figyelte a vízszint alakulását, amint ekkoriban írt naplóbejegyzései is tanúsítják: „A párateltség az óriási Dunától van, a késő márciusi havazások, úgy látszik, most olvadtak el a hegyekben. Megdagadt, fel a partfalakig a víz, és ijesztő kívül, de belül is, aknára futott rajta az Erzsébet hajó, a legnagyobb személyszállító, amin mi is utaztunk Bécsbe, meg még egy.” (*Napló*, 1944. ápr. 16.) „A márciusi örült havazások most olvadtak el a hegyekben, és a Duna óriásira nőtt, mint a 3-4 év előtti szörnyű árvizek idején.” (*Napló*, 1944. ápr. 19.) „Sári általában mindenkinek segít, csak most kicsit aggódunk, mi lesz a holmijainkkal, mert közben kilépett a cégtől, mert főnökét elvitte a »cica«, ahogy ő mondja, azaz a Gestapo. És most megkaphatjuk-e valaha még a könyveinket? Közben a Duna áradása is veszélyeztetett, soha ekkora nem volt a Duna, még a pár év előtti nagy áradások idején sem, mint most ezzel a késő tavaszi árral. Csöndes, lassú, nagy áradás volt, és ijesztő.” (*Napló*, 1944. ápr. 30.)

Gyarmati Fanni érzései az 1944-es tavaszi vízállásról túlzóak voltak: az 1944-es adatok ugyanis elmaradtak a három, illetve négy évvel azelőtt mért vízállások adataitól. A vízügy szerint 1940-ben 826,¹⁰ 1941-ben 838 cm-en tetőzött az ár Budapesten, míg 1944-ben a vízszint ezeknél kb. egy méterrel alacsonyabb, 733 cm volt.¹¹ (Összehasonlításképpen: a 2013-as nagy árvíz alkalmával, amelyről sokunknak személyes élménye is van, 891 cm-en tetőzött a Duna Budapestenél.) A könyvek összecsomagolásának másnapján, 1944. április 14-én a Vigadó téri mércén

⁹ Vö. FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete, Kritikai életrajz*, Második, javított és részben átdolgozott kiadás, Bp., Osiris, 2009, 635: „(A Giraud Vas István munkahelye volt.) Könyveik jelentős részét Karig Sára elszállíttatta a Somssich-cég borraktárába a budai Duna-parton. (A rakpartépületet 1945 kora tavaszán elöntötte a megáradt Duna, és Radnóti könyvei megsemmisültek.)”

¹⁰ Rajna György adata alapján (ld. 11. l.). A Vigadó téren, a hajóállomás épületén található árvíztablán 824 cm szerepel.

¹¹ Vö. RAJNA György, *Árvíztablák Budapesten, Hochwassertafeln in Budapest = Tanulmányok Budapest múltjából*, 21(1979), 361–392, itt: 362.

700 cm körül állt a vízmagasság. Az árhullám három nap múlva, 1944. április 17-én tetőzött, 733 cm magasan. Ha a csomagolás idején is még egyre emelkedő vízszint komolyan veszélyeztette volna a felső rakparton azt a pincehelyiséget, ahová Karig Sára segítségével a könyveket elszállíttatták, akkor bizonyára más óvóhelyet kerestek volna nekik.

Az ekkori vízmagasságról érdekes dokumentumokat lehet a Fortepan internetes fotóportálon találni. A Magyar Királyi Honvéd Légierőtől származó fotósorozat (192 légifelvétel) 1944. április 14-én készült.¹² A kamera végigpásztázta a főváros területét, hogy a fényképek alapján felmérhessék a korábbi bombázások okozta pusztítást. A képeken azonban nemcsak ez, hanem a Duna magas vízállása is jól kivehető. Ez a magas víz ugyanakkor csak az alsó rakpartokat öntötte el; a város közepén magas védművekkel megerősített felső rakpartok biztonságban voltak. Ezzel együtt előfordulhat, hogy egy pince, amely a víz tetőzésekor esetleg még száraz, végül a tartósan magas talajvízszint miatt mégis megtelik vízzel. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban azt valószínűsíthetjük, hogy a Radnótiék könyveit rejtő pincével nem ez történt.

1945 késő telén, budai bujkálása után Gyarmati Fanni azt tervezte, végre hazatér Pestre. Annál is inkább, mert a pesti oldalon már megszűnt a fegyverropogás, Budán azonban még lőttek, és éppen a budai hegyek környékén folytak intenzív harcok, ahol Gyarmati Fanni búvóhelye is volt. A Duna ezen a télen be volt fagyva, a jégtáblák ugyanakkor elkezdtek már olvadni. A pesti harcok elültével a Budán bujkálók közül sokan megpróbálták átkelni a jégen a pesti oldalra, köztük Kun Miklós, Radnótiék orvos barátja is; de az átkelés ekkor már nagyon veszélyes volt, állítólag többen is belefulladtak a folyóba.¹³ Február 9-én egy lokális árvíz is történt. Az északi vasúti híd Dunába robbantott elemein fennakadtak a lefelé úszó jégtáblák, ami visszaduzzasztotta a folyót, amely ezen a napon elöntötte a budai oldalon a hídtól északra fekvő Csillaghegyet.¹⁴ A vasúti hídtól délre eső városrészeket azonban ez az áradás nem érintette. Gyarmati Fanni ekkor – napló-bejegyzései tanúsága szerint – a magas vízállás miatt nem aggódott; a Pestre való átkelés nehézségei, lehetetlensége miatt viszont igen. A vállalkozás végül egy orosz csónak révén sikerült: a Margitszigeten keresztül, a Pozsonyi úti református templom közelében értek partot, amiről így írt 1945. február 21-i, az elmúlt napokra visszatekintő bejegyzésében: „Végre átkerülünk, elsimulnak az indulatok, és mikor a jégtáblákon bizonytalanul botladozva meg a félig áradatban úszó raktárházakon átkevergünk a magas rakpartig, meg szeretném csókolni a pesti rakpartot, és boldogan kapaszkodom fel a vasvázakon.” A leírásból nyilvánvaló, hogy a magasabb vízállás (amely az előző évitől valószínűleg jócskán elmaradt, az áradó folyón ugyanis életveszélyes lett volna akár jégtábláról jégtáblára botladozva, akár csónakkal evezve átkelni) most is csak az alsó rakpartokat érintette.

¹² <https://fortepan.hu/hu/photos/?donor=Magyar%20Kir%C3%A1lyi%20Honv%C3%A9d%20L%C3%A9gier%C5%91>

¹³ *Napló* II. 1945. február 8-i bejegyzés.

¹⁴ RAJNA 1979, i. m. 367.

A vízügyi feljegyzések az 1945. év eleji budapesti emelkedett vízállást nem tartják árvízként számon (kivéve a február 9-i csillaghegyi árvizet).

Három hónappal az átkelés után eljött az ideje az ide-oda menekített javak felkutatásának. Gyarmati Fanni aggodalmai a dunai átkelés után most már a raktárban elhelyezett könyvekre irányulnak. Először április 9-i bejegyzésében említi a könyveket: „...hisz így is keserves a régi szobánk. Most üres jóformán, hisz elajándékoztam az asztalt és három fotelünket. Nincsenek meg a könyvespolcok, és, ó jaj, Istenem, nincsenek meg a könyvek. A nyolc könyvesládánk, amit olyan szívfájdalommal csomagolt a hátfájásig fáradva édes Szentem, Miklós tavaly tavasszal. Mint *Karig Sárától hallom, elöntötte a Duna abban a borospincében, ahol álltak* (kiemelések tőlem – KE), a Duna-parton. Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől? Most zárva a pince, nem tudom még, mi a helyzet, állítólag holnapra megtudakolja Sári. Hogy élhetek nélkülk is, ha Mik sincs itt? Életem volt a könyvtár, ahogy végigsimogattam a szememmel jólesőn, hogy ezt is, azt is elolvashatom, megtanulhatom még. Milyen csodálatos volt a magány a könyveink között. Most ettől is megfosztva.”

Következő bejegyzése néhány héttel későbből származik. Ismét csak a Karig Sárától hallottakat adja vissza, személyes tapasztalata továbbra sincs a könyvek sorsáról: „Csupa-csupa nincs, de a legborzalmasabb nincs, hogy elpusztult a könyvtárunk. Erről beszélni, írni is alig tudok. Ahová nagy óvatosan Karig Sári jóvoltából elvittük, *kiégett, a németek istállót csináltak belőle, felfűtöttek minden benne levőt, aztán a Duna öntötte el*, és most így lakom, a sírnivaló csupasz nagy fallal, ahol a drága régi, teli könyvespolc állt, ami most Boldizsár Ivánéknál van Budán, és ha hazahozatnám, nem tudnám, mit rakjak rá. Ezt nem tudom kiheverni. Meg vagyok bénítva, nincs tudásom, nincs életem. Ez volt a büszkeségem, és Miklós életműve volt ez is, a könyvtára. Abba kapaszkodom, ha ez a csapás ért is, nem baj, de legalább Mik jöjjön haza, ő legyen meg, akkor semmit sem számítanak a könyvek, de így, sem ő, sem a könyvek, ki lehet ezt bírni?” (*Napló*, 1945. április 27.) Egy hónappal későbbi bejegyzése szerint még mindig csak szóbeli közlésekre hagyatkozhat a könyvek sorsát illetően: „Tegnap, vasárnap megint nekiindultam Andriossal Karig Sárihoz, hogy hát miért nem hív saját szememmel való meggyőződésre, hogy *minden elveszett a pincéből, ahol a könyveink voltak*. Nem találtam otthon, a nővérenek fakadtam ki. [...] És ma a koncerten nem tudtam Sárival beszélni, de Veruka mesélte, hogy újból csak azt mondta: *nincs abban a pincében semmi. Azóta a Duna megint elöntötte*. Ezt a csapást csak az tudja elfeledtetni, ha Mik hazajön. Az ő ittléte mindent pótolna, de ez se, az se. Idegen szállás csak a lakásunk, nem »lakás«.” (*Napló*, 1945. május 28.) Az előző két bejegyzéshez képest itt már egy kicsit másról van szó. Karig Sára ugyanis ezúttal azt mondta, hogy „minden elveszett abból a pincéből” és „nincs abban a pincében semmi”. Ha a Duna öntötte volna el (ahogy az első, erre vonatkozó, április 9-i bejegyzésben állította), attól még a tönkrement, elázott könyvek ott lehetnének; és nem is valószínű, hogy a használhatatlanná vált könyveket bárki ellopta volna, hiszen azokat úgysem lehetett volna értékesíteni, pénzzé tenni. Karig Sárának Gyarmati Fanni által idézett fentebbi megfogalmazásából inkább arra lehet gondolni, hogy ha volt is elöntés, az már az üres pincét érte.

Ebben az időszakban Gyarmati Fanni már ritkán, jobbára csak havonta írt feljegyzéseket naplójába. A könyvek ügyének alakulásáról így csak a visszatekintő elbeszélésekben, összefoglalva ejt szót. Június végi írásából kiderül, hogy már levelet is menesztett Karig Sárahoz, hogy a szóbeli közlések, bizonytalan, talán kissé elterelő válaszok után maga is meggyőződhessen róla, hogy a könyvek eláztak, tönkrementek-e a pincében, vagy pedig az az igazság, hogy „minden elveszett a pincéből”. 1945. június 26-i bejegyzése: „A könyveink felől semmi, azaz változatlanul az a hír, hogy *elpusztultak*, hiába kértem hosszú, szívhez szóló levélben Karig Sárát, hogy győződjék meg róla. Nem is válaszolt, csak a szokott, felelőtlen módján vetette oda: Mit csináljon Fifivel – mesélte Vera. Hát ez sincs. [...]”

1945 hátralévő hónapjaiban már csak egy-egy bejegyzést olvashatunk: július végén, augusztus végén, szeptember 8-i születésnapján és végül október elsején. Ezekben az összefoglalókban nem esik szó többet a könyvek ügyéről. Radnóti Miklós hagyatékának többi iratára vagyunk utalva, ha erről valamit ki szeretnénk deríteni.

A költő hagyatékában,¹⁵ a halálával kapcsolatos dokumentumok között elkülönítettünk egy csoportot, amely az elpusztult könyvtárával kapcsolatos iratokat és leveleket foglalja magába. Ezek valójában Gyarmati Fanni levelei, melyeket a könyvek utáni nyomozása kapcsán írt, indigós másolatukat pedig megőrizte, továbbá néhány neki szóló eredeti levél.¹⁶ Ezek között van a *Napló*ban említett, Karig Sárának írt június 7-i levél. Ebben: „hiszen ha csak néhány lapot találnék félig égetten, nekem az is becses volna” – írja Gyarmati Fanni. Árvízi elöntésről nincsen tehát szó, inkább elégségről. „Mégegyszer kérlek, járd végére a pince állapotának, úgy, hogy saját szemeddal győződsz meg az ottani helyzetről. Ha nincs kulcs és amúgy is üres – feltételezetten, – akkor fel lehetne törni és nem baj, ha úgy marad: mégis pontot tehetek az egész után, így azonban nem. [...]”¹⁷

Augusztus 18-ról Karig Sára Gyarmati Fanninak szóló levelét őrizzük.¹⁸ Ebből kiderül, hogy egy másik panaszos, (a szintén borász és kereskedő) Zerkowitz Oszkár kezdeményezésére már vizsgálódik a rendőrség a pincéből eltűnt holmik ügyében: „Kedves Fifi, visszaérkezve Zerkowitz Oszkárt már nem találtam Pesten – Ausztriába ment – és így csupán közvetve, a Somssich emberektől és Lajos [Hernádi Lajos] egy névjegyéből értesültem arról, hogy nyomozás indult az *elveszett tárgyak* ügyé-

¹⁵ Az MTA KIK Kézirattárában őrzött hagyatékról nyomtatott katalógus is megjelent: KRÄHLING Edit, *Radnóti Miklós és Radnóti Miklósné hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában*, Bp., MTA KIK, 2021.

¹⁶ A leveleket Gyarmati Fanni írta, illetve kapta, de mivel Radnóti Miklósról is vonatkoznak, az özvegy férje hagyatéka részeként őrizte meg őket, így az MTA KIK Kézirattárában is a költő hagyatékában vettük nyilvántartásba őket: Ms 2645/18–24.

¹⁷ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának, Budapest, 1945. jún. 7. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/18.

¹⁸ Karig Sára levele Radnóti Miklósné Gyarmati Fanninak, Budapest, 1945. aug. 8. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/24. Radnóti Miklós hagyatékának nyomtatott katalógusában a levél keltezése tévesen („1945. szept. 18.”) szerepel.

ben. Somssichék azt mondták, hogy előre értesítenek, ha valami lesz és én csupán azért írok, hogy közöljem azt, hogy rendelkezésre állok. Nagyon szeretném, ha valami eredménye is lenne a keresésnek. Várok értesítést, vagy Somssichéktól, vagy Lajostól, vagy Tóled. A viszontlátásig szeretettel köszöntlek. Sári”

Augusztus 27-i, szintén Karig Sárának írt levelében¹⁹ Gyarmati Fanni arról számol be, hogy a pince állapotának megtekintésére szervezett szemle – nem világos, a többi érintett közül ki miatt – meghiúsult. A könyvek közül néhány pedig valószínűleg megvan, csak nem a pincében: „Annyi tény, hogy Miklóshoz dedikált könyvek a ládák tartalmából tudomásom szerint már könyvkereskedői forgalomba kerültek.” Karig Sára valószínűleg már a tél folyamán tisztába jött vele, hogy a pince – ahogy Gyarmati Fanni fogalmaz – „bizonytalan”: „Ha decemberben, mint magad is tudtad, értesítesz a pince bizonytalan voltáról, módomban lett volna – tűzzel-vassal keresztülvihettem volna – a ládákat máshová vitetni. Volna...”

Bársony Endre nyomozó főhadnagy szeptember 14-én válaszlevelet írt²⁰ Gyarmati Fanninak (akinek a főhadnagyhöz írt levele nincs meg a hagyatékban), hogy írásbeli bejelentést kell tennie az elveszett holmikról, és az összes érintett károsulttal együtt kell megjelennie a nyomozó előtt, a továbbiakat megbeszélendő. Szeptember 18-i keltezéssel fennmaradt ennek az írásbeli bejelentésnek (Gyarmati Fanni szavai szerint feljelentésnek) indigóval gépelt másolata,²¹ amely felsorolja, kik és milyen tárgyakat illetően érintettek az ügyben. Radnótiék barátai, Bálint György felesége, Csillag Vera egy hajókofferre való ruha- és asztalneműt és hasonlót, Hernádi Lajos zongoraművész pedig a kottáit menekítette a pincébe. Ezeket a holmikon kívül „Dr. Radnóti Miklósné sz. Gyarmati Fanny (lakik: V. ker. Pozsonyi út 1.) fenti című pincében helyezte el nyolc nagyméretű ládában több mint háromezer kötetnyi négy nyelvű, többnyire félbőr, bőr és vászonkötésű irodalmi, tudományos és művészeti könyvtárát, azonkívül Radnóti Miklós író teljes irodalmi levelezését. – Az utóbbi hetekben titokzatos módon az egyébként üresen talált pincébe visszakerült néhány művészeti könyv a láda tartalmából, azonkívül nevezett ház egyik elsőemeleti romlákásában is megtaláltak egy könyvet. [...] Mivel a néhány megtalált könyv alapos gyanúokat szolgáltat arra, hogy a ládák tartalma nagyrészt a fenti című ház lakóinak birtokába került, tisztelettel kérjük ez irányban a nyomozás megindítását és házkutatások elrendelését.”

A hagyatékban a fentebb idézett iratokon kívül már csak egy újabb feljelentés indigóval gépelt másodpéldánya szerepel, 1946. április 6-i dátummal.²² Hogy az előző év szeptembere után mi történt, történt-e egyáltalán valami az ügyben, nem

¹⁹ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának, Budapest, 1945. aug. 27. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/19.

²⁰ Bársony Endre levele Radnóti Miklósné Gyarmati Fanninak, Budapest, 1945. szept. 14. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/23.

²¹ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése, Budapest, 1945. szept. 18. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/20.

²² Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése. Budapest, 1946. ápr. 6. MTA KIK Kézirattár Ms 2645/21.

tudjuk. Gyarmati Fanni elhalt nővére sógornőjének, az Angliában élő Milch Verának 1946. április 2-án az elmúlt szomorú idők történéseiről hosszú beszámoló levelet írt, amelynek indigóval gépelt másodpéldánya fennmaradt a hagyatékában.²³ A levélben könyvtárak sorsáról is említést tesz, pusztulása okaiként ugyanazokat sorolja fel, mint amiket az idők során Karig Sárától hallott. Hogy a könyveket esetleg ellophatták, arról nem szól, a rendőrségi feljelentésről sem: [...] „Próbáltam mentegezni holmijainkat, főleg Anyuskáék lakásából a légi riadók alatt esténként, mikor már kiürítették a sárga csillagos házat csomagoltam és lopóztam ki, végül is hiába, mert ahová vittem, ott elpusztultak, és az ostrom meg az utána következő fosztogatások alatt elvesztek. Az, hogy ruhák, szőnyegek, edények, stb. stb. nincs meg, az hagyján, nagyon jól megtanultuk, hogy egy ruhában is el lehet élni, számomra a legfájdalmasabb anyagi veszteség, hogy négyezerkötetes gyönyörű könyvtárunk, Miklós büszkesége is elveszett. *Egy budai pincébe vitettük, amelyben a németeknek állásaik voltak és istállónak használták, mindent felégetve, később meg a Duna öntötte el.* – Mostani munkámhoz is nagyon-nagyon hiányzanak a könyvek és különben is pótolhatatlan érték, csupa félbőr vagy vászonkötésben már sehol sem található művek voltak, a magyar anyag nagyrészt baráti dedikációjú, szóval rossz beszélni róla, annyira fáj.”

Néhány nappal e beszámoló levél után Gyarmati Fanni ugyanakkor megismétli a korábbi, 1945. szeptemberi feljelentést, amelyben újabb panaszos is van: Karig Júlia, a Nemzeti Bank tisztviselője, Karig Sára testvére, akinek fehérneműket és porcelánokat rejtő ládája tűnt el. „1. Károsult Dr. Radnóti Miklósné (V., Pozsonyi út 1.) a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki titkára, akinek nyolc ládában elhelyezett kb négyezer kötetes többnyelvű, nagyobbrészt bőr és vászonkötésű irodalmi és művészeti vonatkozású, pótolhatatlan értékű könyvtára veszett el. [...] Fentiek szíves tudomásulvétele mellett tisztelettel arra kérem a t. Nyomozó Osztályt, hogy házkutatás megejtése céljából a károsultakat előre megjelölt időpontban összehívni és nyomozó kíséretet rendelkezésükre bocsátani szíveskedjenek, mivel feltehető, hogy fenti című ház lakóinál a keresett értékek fellelhetők. Ebben az esetben amennyiben könyveket találnánk, nem esnék a lakók rovására, mert feltételezhetően a romok közti pusztulástól megóvándó szedhették azokat össze. Mindenesetre ha csak egyes darabjai kerülnének meg a felbecsülhetetlenül értékes könyvtárnak, már az is indokolja a keresés megindítását. Szíves értesítésüket várva, vagyok teljes tisztelettel, Rf”

A feljelentés következményeire, a házkutatásnak – ha megtörtént – az eredményére vonatkozóan sem Gyarmati Fanni *Naplójában*, sem férje vagy az ő maga hagyatékában semmilyen további adat nem maradt fenn. Radnóti Miklós könyvtára a maga egészében azonban nem került meg. Minden valószínűség szerint nem a Duna áradása miatt veszett oda, hanem kézen-közön elkallódott a viszontagságos hónapok alatt. Megmaradni csak az a kevés, Gyarmati Fanni szavai szerint értéktelen könyv maradt meg a Pozsonyi úti lakásban, amit nem csomagoltak össze és nem kívántak

²³ Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Milch Verának, [Budapest], 1946. ápr. 2. MTA KIK Kézirattár Ms 2674/68.

külön biztonságba helyezni. A címben Gyarmati Fannitól idézett költői kérdésre („Ha megmaradt a víztől, megmaradt-e az emberektől?”) a válasz sajnos: nem.

Radnóti Miklós elpusztult könyvtárára vonatkozó dokumentumok az MTA KIK Kézirattárában őrzött hagyatékból

Ms 2645/18.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának

Budapest, [194]5. június 7.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Drága Sárrikám,

most már hónapok óta készülök erre a levélre, de még levélnyi időm sincs és olyan csontomig velőmig ható fájdalmas ügy ez, hogy minden égető elintézetlensége mellett el is fojtottam az írást.

Sárrikám megint csak a könyveinkről van szó. – Nem értelek, nem értem ezt a különös, durcás – azt mondhatnám bosszúval átszőtt – sértődött és olyan nagyon megnemértő magatartásodat. Hát ha már első alkalom óta oly sokszor kifejezésre juttattam, mennyire az életemet jelentették és jelentik a könyveink, akkor elvárhattam volna azt, hogy valamiképpen végére jársz az ügynek, vagy lehetővé teszed, hogy én járjak végére és saját szememmel győződjek meg a helyzetről. Hiszen ha csak néhány lapot találnék félig égetten, nekem az is becses volna. –

Tudom, hogy életeket köszönhetünk neked és csodálatos eposzt csináltál az életedből az elmúlt éveken át, de hát nem tudom megérteni azt a magatartást, hogy valakit kihúzok a vízből a partra, aztán otthagynom és közömbösen továbbmegyek nem is törődve azzal életképes lesz-e, nem kell-e mesterségesen lélegeztetni vagy betakarni, stb. szóval nem értem az ilyen akciókat, ha nincs szerető gondosság mögöttük. – Sárrikám nem tudom mit vártál Te a pártfogoltjaidtól vagy ha nem is vártál, de hogy mi volt az elképzelésed a felszabadulás utáni magatartásukról. Mindenesetre csodálkoztam azon, hogy egyáltalán valamit is vártál emberektől, hiszen a Te nagyszerű tisztánlátásoddal tudnod kellett, hogy mindenkinek a saját keserves élete rendbehozása volt elsősorban fontos és nem az, hogy Hozzád se-reglenek hálaadó lelkesedéssel. Ha érezte azaz tudta is mindenki pontosan, hogy mit köszönhet Neked, ezt nem nyilvánították. Ez a természet rendje. – És most azt kell tapasztalnom, hogy kegyetlen közönyödből teljesen ártatlanul én vagyok a legjobban sújtott.

Mégegyszer kérek, járj végére a pince állapotának, úgy, hogy saját szemeddel győződsz meg az ottani helyzetről. Ha nincs kulcs és amúgy is üres – feltételezetten, – akkor fel lehetne törni és nem baj, ha úgy marad: mégis pontot tehetek az egész után, így azonban nem.

Ha beszélek valakivel is erről az ügyről, az az első és természetyszerű kérdés: láttad, hogy valóban minden elpusztult-e? És ilyenkor értetlenül csóválják a fejüket, mikor azt kell felelnem, nem, nem láthattam, nem tudom... És ha Miklóst hazahozza Isten mégis, hát hogy feleljek neki? – Bár akkor egész kicsire zsugo-

rodik össze ez a tragikum, de így: úgy érzem beleőrödöm lassan. Nincs otthonom, nincs értelme sehogy sem az életemnek a munkámnak, nem tudok nélkülük dolgozni, soha többé nem lesz módom kis hányadát se mégegyszer megszerezni. Bár lennék inkább hajléktalan, csak tudnám, hogy a könyveink megmaradtak!

Sárikám, kifejezhetetlen a kétségbeesésem és könyörgöm, értesíts mikor, hogyan törhetnék fel a pincét.

Csókollak szomorú, megzavart szeretettel

Ms 2645/24.

Karig Sára levele Radnóti Miklósnénak

Budapest, 1945. augusztus 18.

Gépirat.

Radnóti Miklósnének

Budapest

Magyar Rádió címén

Feladó: Karig, II., Ponty-u. 14.

45.8.18.

Kedves Fifi,

visszaérkezve Zerkowitz Oszkárt már nem találtam Pesten – Ausztriába ment – és így csupán közvetve, a Somssich emberektől és Lajos egy névjegyéből értesültem arról, hogy nyomozás indult az elveszett tárgyak ügyében. Somssichék azt mondták, hogy előre értesítenek, ha valami lesz és én csupán azért írok, hogy közöljem azt, hogy rendelkezésre állok. Nagyon szeretném, ha valami eredménye is lenne a keresésnek. Várom értesítést, vagy Somssichéktól, vagy Lajostól, vagy Tőled.

A viszontlátásig szeretettel köszöntlek. Sári

Ms 2645/19.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Karig Sárának

Budapest, [194]5. augusztus 27.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Kedves Sári,

a „nyomozás” eredménye annyi, hogy az első meetinget elnapolta bizonyos Vízvári nevű detektív egy másik dátumra, amikor is korán reggel megjelent Lajoséknál egy Somssich-ember közölve, hogy ne fáradjon a pincébe, mert ezúttal ismét elmarad a találkozás. Hogy ez azután rendőrségi vagy Somssich intenció volt-e, nem tudni. – Annyi tény, hogy Miklóshoz dedikált könyvek a ládák tartalmából tudomásom szerint már könyvkereskedői forgalomba kerültek.

Ha decemberben, mint magad is tudad, értesítség a pince bizonytalan voltáról, módomban lett volna – tűzzel-vassal keresztülvihettem volna – a ládákat máshová vitetni. Volna...

Ms 2645/23.

Bársony Endre nyomozó főhadnagy levele Radnóti Miklósnénak

Budapest, 1945. szeptember 14.

Gépirat, sajátkezű aláírással.

Igen tisztelt Nagyságosasszony!

Kézhez vettem mai levelét és kérem, hogy fáradjon be hozzám annak megbeszélése céljából, hogy mi lenne a további teendő.

Lehetőleg az összes jelentkező panaszosokkal egyszerre jöjjön be, hogy az időpontot össze tudjuk egyeztetni.

Sajnálom, hogy Ön úgy fogja fel a dolgot, hogy nem akarjuk lelkiismeretesen végezni a munkánkat, de sajnos mi ilyeneknek úgy a panaszosok, mint a gyanúsítottak részéről ki vagyunk téve.

Mindenesetre közlöm előre, hogy írásbeli bejelentést kell tenniük, mert eddig még panaszosként csak Zerkowitz Oszkár szerepel. Ha ennyire széles körbe ki akarják terjesztetni a nyomozást, nem vállalhatom előzetes írásbeli bejelentés nélkül, mert nem tudom, hogy a házkutatások során hol adódik majd valami nézeteltérés.

Tisztelettel üdvözli

Bársony Endre

Ms 2645/20.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése

Budapest, [19]45. szeptember 18.

Gépirat indigóval készült másolata, aláírás nélkül.

Magyar Rendőrség t. Főkapitányságának

Bársony Endre nyomozó úr kezéhez

Budapest

Alulírottak, mint az I. Zita u. 7. sz. ház pincéjében őrzött holmik károsultjai feljelentést teszünk ismeretlen tettesek ellen a következő károsodások ügyében:

1) Bálint Györgyné sz. Csillag Vera (lakik: V., Újpesti rakpart 5.), 1944. májusában Karig Sára (lakik: I. Ponty u. 14.) közbenjárásával egy fekete lakk hajókoffert helyezett el a fenti pincében, mely férfiruhákat, asztal és ágyneműeket, egy férfi téli és átmeneti kabátot, férficipőket, női bakancsot, női ruhákat és egy nagy ezüst tálcát C.M. monogrammal, tartalmazott. – A ládának és tartalmának nyoma veszett.

2) Dr. Radnóti Miklósné sz. Gyarmati Fanny (lakik: V. Pozsonyi út 1.) fenti című pincében helyezte el nyolc nagyméretű ládában több mint 3 ezer kötetnyi négynyelvű, többnyire félbőr, bőr és vászonkötésű irodalmi, tudományos és művészeti könyvtárát, azonkívül Radnóti Miklós író teljes irodalmi levelezését. – Az utóbbi hetekben titokzatos módon az egyébként üresen talált pincébe visszakerült néhány művészeti könyv a láda tartalmából, azonkívül nevezett ház egyik elsőemeleti romlakásában is megtaláltak egy könyvet.

3) Hernádi Lajos zongoraművész (V. Légrády Károly u. 29.) két ládában elhelyezett könyvei és kottái veszttek el, melyeknek hozzávetőleges jegyzékét Bársony nyomozó úrnak átnyújtotta.

Mivel a néhány megtalált könyv alapos gyanúokat szolgáltat arra, hogy a ládák tartalma nagyrészt a fenti című ház lakóinak birtokába került, tisztelettel kérjük ez irányban a nyomozás megindítását és házkutatások elrendelését.

Teljes tisztelettel

Ms 2645/22.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni levele Bársony Endre nyomozó főhadnagynak Budapest, [194]6. április 6.
Gépirat indigóval készült másolata, szignóval.

Kedves Bársony Főhadnagy Úr,
mellékelten megküldöm a jelzett újabb feljelentést. Kérem, szíveskedjék oda-
hatni, hogy mielőbb módunk legyen nyomozói kísérettel végigjárni a lakásokat.
Köszönöm szépen szíves fáradozását.
Teljes tisztelettel Rf

Melléklet.

Bársony Endre r. főhadnagy úrnak,
Budapest

Ms 2645/21.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni feljelentése
Budapest, [194]6. április 6.
Gépirat indigóval készült másolata, szignóval.

A Magyar Rendőrség Bűnügyi Nyomozó Osztályának
Budapest

Alulírott mind a magam, mint károsult társaim nevében feljelentést teszek ismeretlen tettesek ellen, akik az I. Zita királyné utca 7. sz. ház Somssich Rt. által bérelt pincében megóvásra ládákból és bőröndökben elhelyezett értékeket elrabolták.

1) Károsult: Dr. Radnóti Miklósné (V., Pozsonyi út 1.), a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki titkára, akinek nyolc ládában elhelyezett kb négyezer kötetes többnyelvű, nagyjából részben bőr és vászonkötésű irodalmi és művészeti vonatkozású pótolhatatlan értékű könyvtára veszett el,

2) Bálint Györgyné, (V., Kádár u. 6. III.) a Szikra nyomda grafikai vezetője, akinek női- és férfiruhákat, valamint ezüsttálgát tartalmazó két bőröndje tűnt el,

3) Hernádi Lajos zongoraművész, a Zeneműv. Főiskola tanára, (V., Légrády Károly u. 21.) akinek könyveket és pótolhatatlan kottákat tartalmazó két ládája hiányzik,

4) Karig Júlia (I., Ponty u. 14.) a Nemzeti Bank tisztviselője, akinek fehérneműket és porcellánkészleteket tartalmazó ládája vesztett el.

Fentiek szíves tudomásulvétele mellett arra kérem a t. Nyomozó Osztályt, hogy házkutatás megejtése céljából a károsultakat előre megjelölt időpontban összehívni és nyomozó kíséretet rendelkezésükre bocsátani szíveskedjenek, mivel feltehető, hogy fenti című ház lakóinál a keresett értékek fellelhetők. Ebben az esetben amennyiben könyveket találnánk, nem esnék a lakók rovására, mert feltételezhetően a romok közötti pusztulástól megóvándó szedhették azokat össze. Mindenesetre ha csak egyes darabjai kerülnének meg a felbecsülhetetlenül értékes könyvtárnak, már az is indokolja a keresés megindítását.

Szíves értesítésüket várva, vagyok teljes tisztelettel, Rf.

Krähling, Edit

“If it was spared from the water, was it spared from people?”

Documents about Miklós Radnóti's lost library

In April 1944, Miklós Radnóti and his wife, Fanni Gyarmati, packed their valuable private library of roughly 4,000 volumes in eight crates and transferred them to a basement on the Buda side of the Danube. Zoltán Steuer, an admirer of the poet, donated the crates, and Sára Karig, a mutual friend, found the shelter. The couple sent their other possessions, including daily necessities, manuscripts of the poet's works, and letters, to a number of other locations, mostly to the homes of friends, in an effort to ensure their safety. Even though practically all of their belongings, including their clothes and typewriter, were destroyed, fortunately, the papers and letters were saved. The crates that contained their personal library, however, were the biggest loss. The books are thought to have been destroyed by the Danube flood in the spring of 1945. In spite of the fact that the Danube did in fact inundate the basement, it is most likely that the books had already disappeared from there, according to the

present analysis of the records of the Budapest floods, unpublished papers and letters in the poet and his wife’s estate, and Fanni Gyarmati’s journal entries. Unfortunately, the rhetorical question quoted in the title, “If it has survived the water, has it survived the people?” by Fanni Gyarmati, cannot be answered positively. An appendix to the present study contains a list of sources for information about the lost library.

Keywords: lost library of Miklós Radnóti, manuscript bequest of Miklós Radnóti, Fanni Gyarmati, flood of the Danube.